

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1969

Cilt : XVII



Yayın Komisyonu:

Prof. Mehmet KARASAN (*Dekan*)

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDEN

Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU

Doç. Dr. Mehmet HATİBOĞLU

Doç. Dr. Hüseyin ATAY

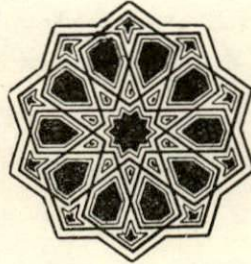
Yıl : 1969

Cilt : XVII

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR



1971 YILI

1971 YILI

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR



ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1971

İ Ç İ N D E K İ L E R

Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, <i>Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri</i>	1
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>İslâm Meşşâi, Felsefesinde İlk Adım</i> ..	29
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>Nuseyriler</i>	51
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>'Ali ibn abi Talha'nın Tefsir Sahifesi</i>	55
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Memleketimizdeki İlim ve Din Anlayışı Üzerine</i>	83
Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>'İlmu Uşuli'l-Hadis veya 'İlmu Mustalahil-Hadis</i>	117
Osman KESKİOĞLU, <i>Zuamâ'ul-İslâh=İslâhât Öncüleri Hakkında Görüşler</i>	137
Ali Himmet BERKİ, <i>İslâm'da Kaza Tarihi</i>	153
Prof. Dr. Şakir BERKİ, <i>İslâm Hukukunun Ana Hatları</i>	169
Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi ve Devriyesi</i>	187
Dr. Süleyman ATEŞ, <i>Toprak ve İslâm</i>	201
Joseph L. HROMADKA, <i>Doğu Ortodoksluğu (çev.: Günay TÜMER)</i>	239
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Kur'an'a Göre Münazara Metodu</i> ...	259
—, <i>Kurban Bayramı ve Felsefesi</i>	277
Doç. Dr. Necati ÖNER, <i>Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri</i>	285
Mustafa FAYDA, <i>Hicaz Kütüphaneleri</i>	305
<u>Kitap Tanıtma:</u>	
<i>Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler</i> (Doç. Dr. Hikmet TANYU)..	309
<i>Farabi</i> (Doç. Dr. Hüseyin ATAY)	315
<i>Usulu't-Tafsir Li Kitabillahi'l-Munir</i> (Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU)	329
<i>Kitab'ut-Tabakat</i> (Mustafa FAYDA)	333
<i>Tarihu Halife b. Hayyat</i> (Mustafa FAYDA)	337
<i>Müsnedül-İmam Zeyd</i> (Abdülkadir ŞENER)	339
<i>İmam Nâfi', Râvileri ve Kıraâtları</i> (Demirhan ÜNLÜ)	349

DOĞU ORTODOKSLUĞU ¹

Yazan : Joseph L. HROMÁDKA ²

Çeviren : Asistan Günay TÜMER

1853 de Rus filozoflarının en önemlilerinden biri olan *A.S. Komyakov*, Doğu Kilisesi üzerinde *Laurentie*'nin risalesine verdiği bir cevapta, Batı Avrupa'daki Rusya ve Doğu Kilisesine dair topyekün bilgi ve anlayış eksikliğinden şikâyet etmişti. Durum değişti. İki harp arasındaki devrede Kiliseler arası faaliyet, Doğu ve Batı Hristiyanlığını yakın bir işbirliğine itti. Doğu ve Batı'nın temsilcileri, en derin sadakat ve kabul motifleri içinde dürüstlikle birbirlerini anlamaya çalıştılar. Mücadele ve münakaşa metodu, yerini nazikçe dinleme ve iyi niyet metoduna bıraktı. Müşterek Hristiyan geleneği sahasında derinliğine çalışmak; eskimiş kaideler, taşlaşmış taraftarlıkların ötesinde yanan müşterek iman ve ümit lâvını göstermek için samimi bir arzu vardı. Birbirimizi anlamayı ve saygı göstermeyi önceki herhangi bir zamandan daha lâyikiyle öğrenmiş bulunuyoruz. Öyleki, Doğu Ortodoksluğu, dünya çapında Hristiyan toplumunda yaşama âmili olmuştu. Doğu Hristiyanlarının dinî, teolojik ve felsefi münakaşalarda aktif iştirakinin Hristiyan Kilisesinin müşterek mücadele tarihinin misli görülmemiş safhalarından biri olduğunu söylersek mübalâğa olmaz. Bu, tek başına Doğu Kilisesi'ni anlama çabamızı önemli ve gerekli kılar.

1 Bu ilmi makale, Edward J. Jurji tarafından sekiz defa yayımlanan "*The Great Religions Of The Modern World*" (Modern Dünyanın Büyük Dinleri) adlı kitabın 1967 baskısından Türkçe'ye çevirilmiştir. Kitapta Konfüsyüs Dini, Taoizm, Hinduizm, Buddizm, Şintoizm, İslâmiyet, Musevi Dini, Doğu Ortodoksluğu, Roma Katolikliđi, Protestanlık konularında ayrı ilim adamları tarafından yazılan makaleler bir araya getirilmiştir. Joseph L. Hromádka'nın yazdığı bu makale, kitabın 284-307. sayfeleri arasındadır. (Çeviren)

2 Joseph L. Hromádka, bu kitab yayımlandığında Princeton İlahiyat Fakültesinde misafir profesördür. Evvelce Prag Üniversitesinde İlahiyat Profesörü idi. Orta Avrupa'lı geniş malûmatlı bir düşünür ve Rus literatürünün çok derin bir otoritesidir. Çekce "*Masaryk*", "*Dostoyevski ve Masaryk*", "*Düşünce Ve Hayatta Hristiyanlık*", "*Luther'in Mirası*", "*Calvin'in Mirası*" ve bunun gibi, İngilizce "*Kıyamet Ve Yeniden Diriliş*" adlı kitapları vardır. (Bak. aynı eser, s. 371. Çev.)

Doğu Avrupa'daki politik ve kültürel durumun sür'atle değişmesi, Doğu Kilisesi'nin içyüzüne artan ilginin başka bir sebebidir. Sovyet Birliği sahası, tarihi olarak, Ortodoks Hristiyanlığı dairesine aittir. Kiev ve Moskova, Bizans'tan Hristiyan inancını aldı. Teoloji ve Kilise politikası kadar, ibadet hayatında da Rus, Ukrayna, Beyaz Rus ve Kafkas halkının Hristiyan mirası; eski Mısır, Suriye, Önyasya, Yunan ve İstanbul ruhi, ahlaki ve zihni gelenekleriyle köklemiştir. Şimdiki Sovyet Birliğindeki Kilise, Ekim-1917 İhtilâli ve Çarlığın çökmesinden sonraki yıllarda hayret verici bir felâket imtihanı ve büyük sıkıntı içine düşmüştür. Ondan sonra yabancı bir gözlemci, Rus Hristiyanlığında ne olup bittiği hakkında hiçbir haber alamadı. Bu bir ölüm can çekişmesi mi, yoksa yeni bir başlangıç mıydı? Bir kimse, Kilise'ye zıt idaresi içinde Sovyet İhtilâlini nasıl anlar? Ve bundan başka, bir kimse, 1942-1945 yıllarındaki Rusya'da Doğu Ortodoks Kilisesi'nin yeniden teşekkül ve ıslahını nasıl bulur? Rus Hristiyanlığının bastırılmayan bir yeniden doğuş ve gelişmesi kudretli bir zuhuruyla mı; yoksa Sovyet hükûmeti tarafından kurnaz, tedbirli bir faaliyetle mi yapmalıyız? Rus Kilisesi Sovyet halkının dinî kaderinde esaslî bir rol oynayacak mı, yoksa herhangi bir şekilde mahkûm edilmesi sebebiyle katlanmış olabileceği geçmişten tamamı tamamına sadık bir bakiye midir? Bütün bu sorular, hem bizim ahvâlimizi, hem de Doğu Kilisesinin ilerde nüfûzunu kullanabileceği yolu kavramamıza yardım eder. Genel olarak, Doğu Kilisesi'nin başlıca dinî ve tarihî neşriyatından bilgi edinmeden henüz bu sorulara güçlkle cevap verebiliriz.

KİLİSENİN İSMİ

Doğu Kilisesi'nin isimleri, resmî veya gayri resmî vesikalarda farklıdır: "Doğu Ortodoks Katolik ve Apostolik (Papalık) Kilisesi", "Ortodoks Doğu Kilisesi", "Doğu Kilisesi", "Ortodoks Kilisesi". Son zamanlarda Doğu teologları, sadece "Ortodoksluk" veya "Ortodoks Kilisesi" demekte'irler. "Ortodoksluk" terimi; onlar için, doğru inanç veya doktrin anlamından çok, doğru ibadet, doğru iman ikrarı ve papalık kilisesinde vücut bulup zamanımıza kadar kesintisiz devam eden hiyerarşi ile mukaddes ayin iştirakinin tümünü ifade eder. "Doğu" kelimesi, Kilise'nin mevzii veya coğrafi bir sınırını göstermez. O, İkinci Roma, Bizans'ın şanlı hatırasına işaret eder ki, Doğu Hristiyanlarının kafasında *St. Peter* ve *St. Paul*'ün Roma'sı yerine geçmiş ve Ortodoksluk ile Papalık geleneklerinin anası olmuştur. 381 den sonra, Bizans Ruhani Reisliği yalnız Roma Ruhani Reisliğine karşı ikinci derecede bir rütbe kabul etmiş ve Doğu Kilisesi Roma Ruhani Reisliğine karşı rütbesinin daha ileri

olmasını kat'iyen arayıp sormamıştı. Bununla beraber, Roma Kilisesi'nin reisi, Doğu Hristiyanlarının yargısında, doğmatik geleneği bozarak, Papalık Kilisesi'nin hakiki ruh ve hürriyetini nakzeden salâhiyet, doktrine ait bir üstünlük iddia ederek onun imtiyaz ve rütbelerini rehin aldı. Bizans Ruhani Reisliği'nin Baş rahipliği, herhangi bir salâhiyete delâlet etmeksizin, sadece tarihi ve semboliktir.

Bizans'ın 1453 de çöküşünden sonra Rus Ortodoks Kilisesi, Doğu Hristiyanlığı alanında aktüel liderliğinin, gittikçe artarak, farkına vardı. Onun alim temsilcileri, Roma ve Bizans'ın her ikisinin meşru bir mirasçısı olmakta Moskova'yı üçüncü bir Roma gibi gösteren bir tarih felsefesi geliştirdiler. Bir Rus keşişi olan *Philotheus*, Bizans'ın çöküşünden hemen sonra "*Batı ve Doğu'da iki Roma çöküp gitti. Kader, Moskova için Üçüncü Roma durumu tayin etti. Bir dördüncü olmayacaktır.*" diye bir iddiada bulundu.

Doğu Kilisesi kuvvetle inanır ki; Batı, Roma ve Protestan kollariyle Hristiyan Kilisesinin hususi tabiatını gittikçe bozduğundan beri o, havarilerin tek samimi mirasçısı olmuştur. Roma Kilisesi, eski Roma'nın hukuki ve siyasi ruhuyla beraber sızıp girmişti. O, birçok bakımlardan Roma İmparatorluğu'nun devamı idi. Onun hiyerarşisi, İsa'nın lütfunun halis mistik bir vasita ve geçidi olmayı bıraktı, yönetmek, zorlamak hakkını benimsedi; onun ihsanının mukaddes ayin vasıtası, papaz zümresine ait istibdada dönüştü; onun teolojisi, Yunan felsefesinin ruhuna yenildi; ve İsa'nın anlaşılabilir sırrından önce, mütevazı ve sessiz bir saygı yerine, anlaşılamayana anlamaya uğraştılar. Roma hukuğu, emperyalizmi ve rasyonalizmi, Protestan humanizm ve subjektivizminden kendilerini korumada aciz kalıyordu. Doğu Hristiyanlarının muhakemesinde o, kendini Tek Papalık Kilisesinden- eski zamanlarda arka yola-ayırılmış Roma Kilisesi idi. Kendilerini mistik iman ortaklığının üzerine yerleştirmiş, istişare ile genel karar prensiplerine aykırı olarak, hususi menfaatlarını ve pilânlarını yürütmüş olanlar, o Roma ruhani reisleri idi. Batı, keza Doğu'lu kardeşlerinin muvafakatı olmadan ("Oğul'dan" Kut-sal Ruh'un zuhuru anlamına gelen) bir "*filioque*" kelimesi çıkarmıştı. Protestan ferdiyetçiliğinin ruhu, Roma partikülirizminin³ mantıklı bir yansımasıdır. Protestanlar, her hristiyan bütün Kilisenin fevkinde olarak yol tutup bunun ona bir düstur olduğunu söyleyerek ilerlemeyi bir ayak daha öteye götürdüler. Batı Avrupa'ya mahsus ruhani hayatın ayrılıp dağılması ve parça parça olması, Roma Kilisesi'nin inhisarcı ihtilâfiyle başhyan gidişin nihayet derecesine ait merhalelerdir.

3 Allah'ın inayetinin ancak seçilmiş muayyen kimselere munhasır olması (Çev)

Böylece “Ortodoks” ve “Doğu’ya ait” sözleri, Doğu Hristiyanlarının inanışını ifade eder ki, sadece Doğu Kilisesi, Bedenleşmiş İsa’nın Papa’ya ve Umumi Kiliseye ait vücudunun hakiki devamıdır.

TEŞKİLÂT

Doğu Kilisesi, Katolik (umumi kilise), cihanşümûl olma iddiasındadır; fakat merkezileştirilmiş, şer’î, salâhiyet sahibi herhangi bir otoriteye razı olmaz. Tarihçiler, tamamen belirli tarihi bir konumu olması dolayısıyla, Doğu Kilisesinde bir merkezi hakim otoritenin yokluğunu zikretmektedirler. Halbuki batıda Katolik Kilisesi, Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden sonraki asırlar için, din ve medeniyetin her ikisinde tek tamamlayıcı ve birleştirici kuvvetti; Doğu Kilisesi, dünyevi, kültürel ve siyasi hayat alanında söylenecek çok az şey yapmıştı. Onun dış birlik, güven ve serbestliği siyasi sebeplere, evvelâ Bizans İmparatorluğu’na bağlı idi. Roma İmparatorluğu’nun imparatorluk alanından sonra dördüncü asırda imparatorun cazibe ve saltanatı, birçok yollarla, Roma’dan Bizans’a aktarılmış, yeni başkentin ruhani reisine aksetmişti. Onun dinî, ahlâki, doktrinel otoritesi, hiçbir zaman Roma ruhani reisliğine eşit olmadı. O, Roma Ruhani Reisliği’nin kabul ettiği gibi, merkezileştiren bir kuvvet veya politik ve kültürel nüfuz kabûl etme durumunda asla değildi. Tarih felsefecileri, tekrar, Doğu hiyerarşi ve otoritesinin mahiyeti dolayısıyla sorumluluğuna göre, Doğu bölgesinin belirli bir havası olduğuna işaret etmektedirler. Roma Batı’sının ruhu aktif, pragmatik, hukuki, siyasi; Doğu’nun ruhu daha çok spekülâtif, mistik ve pasifti. Hattâ hiyerarşi faaliyeti; kutsal ayin, mistik karakterinden idi. Bir şer’î otoriteye veya hukuki disipline ne ihtiyaç vardı, ne de talep. Kilise’nin birliği, bazı görülür hiyerarşik ibadet, merasim ve ayinlerine itaatta değil, umumi dua ve kutsal ayin hayatında kendini göstermişti.

Bütün bu tarihi şartlar, Doğu Kilisesinde bir merkezi görev ve teşkilâtlanmış birliğin bulunmamasına şüphesiz yardım etmişti. Bununla beraber, Doğu’nun ilâhiyatçıları, haklı olarak, bu keyfiyetin ruhani ve ilâhiyata ait saiklerini önemle açıklarlar: Tanrı’nın Hulûl etmiş Kelâmının maddesi olarak Kilise, bir mistik, kutsal ayin ortaklığıdır ve bütün kanuni şekiller ve hukukî kurumların dışında bulunur. Kilise teşkilâtı, cismani idare; Papalık cihanşümûl piskoposluk ve yanılmazlığının Roma Kilisesi temsilcileri gibi, sadece dış zaruret veya siyaset sebebiyle hariç, asla (ilâhi şeriate göre) “*iure divino*” teşkil edilmemiştir. Daha çok tarihi sebepler dolayısıyla, ilâhi şeriat yerine biz sadece kilise şeriatı diyebiliriz. Bizans, İskenderiye, Antakya, Ku-

düs gibi eski kiliselerde ve son zamanlarda yeni teşkil edilmiş ulusal devletlerdeki kilise birliklerinde bu yolda kurulmuş çeşitli patriklikler vardı. Açıkcası, tamamen müstakil ve muhtar olan herbir piskoposluk muntakası, mademki onun lideridir, ruhani reisiyle beraber, tıpkı bir su damlası bütün okyanusun mahiyet ve hakikatını ihtiva ettiği gibi, Kilise'nin hakikî mahiyet ve bütünlüğünü kendisinde yansıtır. Fakat bazı teşkilât ve işbirliği çaresizdir. Eski ünlü Kilise'nin bakiyeleri olan eski patriklikler ve milli, siyasi alanlarda kurulan yeni birliklere (Rusya, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan vs) kendi kendini idare eden (müstakil) Kiliseler denilir. Onlar, bütün kiliseleri temsil eden yedi meclisin fikir birliğiyle (325-787), bir iman ikrarı (*the Nicene Creed*)⁴ ve aynı kutsal ayinler üzerinde birbirlerine bağlandılar. Her bağımsız kilisenin hiyerarşisi, bütün diğer kiliselerin hiyerarşisinin doğruluğunu tasdik eder. Doğmatik veya kazai mahiyeti olmamak üzere, Bizans Patrikliği için rütbe üstünlüğü kabul edildi. O, umumi konsillerin açıklamasını beyan imtiyazını ve Kilise birliğinin sembolik mümessilliğini ihtiva eder.

KİLİSENİN MAHIYETİ

Doğu ve Batı Kilise'sinin kesin olarak ayrılması (1054) te oldu. Bizans Patriği, *Michael Cerularius*, kendi şehrinde ve bilvasıta Bulgaristan'daki Lâtin kiliselerini kapattırdı. Roma Ruhani Reisi, *Leo IX*, (1053) te Doğu Kilisesi tarafından Batı'nın bir tenkidini takbih etti, *Nicolas I* tarafından 865 te açıklanan Papalık Makamının idari takaddümü prensibini (*Summa Sedes a nemine iudicatur*) yeniden te'kit etti ve 10 Haziran 1054 te Bizans Patrikliğini afaroz etti. Buna rağmen tedbirli davranarak o, Doğu Kilisesi ve Patriklik arasına bir bölme çizgisi çekti; onun hareketi, ayrılığı her zaman için mühürledi. Doğu Kilisesi, kendini Patriklikle bir tuttu.

Doğu ve Batı arasında resmen münakaşa edilmiş münazaa noktaları önemsiz mahiyetlidir. Onlar, kilise babaları devri günlerine dönmüşlerdi: *cumartesi günü perhiz yapma*, *papazların bekârlığı*, *vafizden konfirmasyon*⁵ *ayininin ayrılması*, "*filioque*" *takısı*, Batı Kilisesi'nin bütün bu yeniliklerine Doğu tarafından muhalefet edilmişti; fakat sonunda netice vermedi ve kesin ayrılık, daha uygun şartlar meydana getirmedi. Bölünmenin gerisindeki köklü sebepler tefrik edilmemiş, ifade edilmemiş, çok kere kavranılmamıştı ve

⁴ *Nicene İman İkrarı*: 325 te İznik'te toplanan umumi ruhani mecliste tertip edilen iman ikrarı (Çev.)

⁵ *Konfirmasyon (confirmation)*: Belirli yaşa gelen çocuğun piskopos tarafından yapılan özel bir dua ile Ekmek-Şarap Ayini'ne katılması (Çev.)

bununla beraber onlar, Doğu Kilisesi'nin Hristiyanlığın emsâlsiz bir tarihi şekli içinde gelişmesine sebep olmayı tesbit etti. Doğu Ortodoksluğu'nun başka yönlerinden bazılarını araştıralım.

Doğu ilâhiyatı, Kilise'nin herhangi bir doktrinini sınırlamamaktadır. Onun ilâhiyatçıları, maziyi hatırlayarak, tıpkı bir hayat tarifi kendisini anlamsız yapacağı gibi, Kilise'nin belirli bir doktrininin imkânsızlığını münakaşa ederler. Mesih'in Kilisesi; herhangi bir beşer düşünce ve faaliyetine yol gösteren orijinal, ilk gerçek; bize görme imkânı veren ışık; nenin doğru ve iyi olduğunun bilinmesine vasıta olan bir hakikat; bizi hemcinslerimizle temasa getiren, bizi insani anlayış ve merhametle dolduran sevgidir. Kilise, ilk gerçek gibi herhangi bir doğmatik açıklamaya karşı durur; gerçek varlık, insan nazariye ve sözlerinin ötesinde bulunur. Onda hissemiz olmadıkça, kendimizi İsa'nın vücudunun bütün üyelerini kucaklayan mistik arkadaşlığın kabiliyet ve çıkımında bulmadıkça, Kilise'yi anlayış ve kavrayıştan aciziz. Kilise'nin bir açıklama veya inancından işe başlamak anlamsızdır. Mistik, akıl ermez bir tarzda -Kilise'nin döl yatağında- doğmuş ve devamlı olarak onun cennet gibi gıdalarıyla beslenmiş olmanın esası nedir? Kilise, bizim bütün bilgilerimiz, kurtuluşumuz, sevgimiz, neş'emiz, bereketimiz kendisinde doğan, büyüyen ve gayesine erişen Tanrı-adamın yaşayan bir teşkilâtıdır. Mantığa (bu kelimeyi kullanmak caizse) ve tarihe göre Kilise, münferit Hristiyanlardan önce vardır; o, bizde bir kurum veya sosyal bir fenomen gibi değil, lâkin görülmemiş bir ruhani hayat gibi, manevi bir sıhhat gibi, canlandırıcı -tarifi mümkün olmayan, anlatılamayan- bir vukuf gibi bulunur; o ayrıca kendi tarihi aşında bulunur veya diğer bir deyişle, onun kaynağı olarak tarihçilerin tasvir ettiği, bütün tarihi olayların gerisinde gizli olan ilâhi sırrın sadece bir görülebilen yansımasıdır.

Doğu'nun ilâhiyatçıları, Kilise'den, İsa'nın bedenleşmesi (*incarnation*) ve *Pentekost*⁶un devamı diye söz etmekten hoşlanırlar. Bedenleşme vasıtasıyla Tanrı'nın ölmez Oğlu, tarih ve yaratıklar ülkesine girdi; ölmez, yaratılmamış tanrılık ülkesini yaratılmış, günahlı, ölümlü, fani âlemden ayıran bölücü çizgiyi kopardı. İslah olmuş ilâhi hayatın gerçeği olarak hulûl (*incarnation*), hayatımızda ve tarihimizde İsa'nın mezardan çıkması ve yükselmesi ile var olmaktan kesilmedi; O, onların birbirlerine karşı mistik sevgilerinde; bütün inananların mistik, dinî ayin ve toplu duaya ait arkadaşlıkları içinde; onun orijinal, hakiki ve hayat veren tabiatında mevcuttur. Kili'se'nin hayatı, Bedenleşmiş İsa'nın hayatı, Gerçeğin hayatıdır.

6 *Pentekost* (*Pentecost*): Paskalya'dan elli gün sonraki Hristiyan yortusu (Çev.)

Bundan dolayı Doğu Ortodoksluğu'nun önemle beyan ettiği şeylerin bir kısmını anlatmalıyız.

Birincisi : İsa'nın sadece bir bedene sahip olabilmesi gibi, Kilise sadece Bir'dir. Görünür ve görünmez Kilise bağınıtları hakkında münakaşa etmek faydasızdır. Kilise, İsa'nın ilâhi ve beşeri tabiatının birliğinde her ikisini devam ettiriyor. O; akıl üstü ve tabinin, Tanrı ve insanın, Tanrı ve yaratığın bir birliği, cennet ve dünyanın bir köprüsüdür. Teşkilâta, duaya ait ve mistik işlerinde görünen Kilise; İsa'nın mistik mevcudiyetinde, münferit mü'minlerin hayatlarındaki Kutsal Ruh'un faaliyetinde görünmez. Herhangibir şahsi veya mezheple ilgili kendi kendine ayrılma, Kilise'nin muayyen tabiatını bozar veya rahatsız eder. Haklı ve haksız, günahkâr ve aziz; kudsiyet ve kusursuzlukta, sadece Kilise'nin bütünüyle mistik sevgide birleşmiş oldukları müddetçe ilerler. Bir aziz bir günahkârı hor görüp te kendini manevi gurura attığı an, o, bilgisini ve azizliğini kaybeder. Modern Rus düşünürlerinden bazılarının vaz'ettikleri gibi: kurtuluş, sadece sevgi ve birlikte mümkündür; o, herkesin kurtuluşuna bağlıdır. Herhangibir ayrılık, istisnasız, iflâs ve ölümle sonuçlanır. Biz birlikte kurtulmuş, ayrılıkta günaha girmişizdir.

İkincisi : Kilise, kendinde hakikatın kesin örnek ve ölçğine sahiptir. Kilise ana realite, tüm kurtarıcı bilgi ve ruhani hayatın pınar ve kaynağı olahdan beri Kilise dışında daha yüksek bir otorite olmamıştır. İsa bile Kilise'nin tabi olduğu otorite olarak anlaşılmalı ve nazarı itibara alınmamalıdır. Kilise, cisimleşmiş İsa'dır: Onun hayatı onun hayatıdır; O'nun bir yandan Rabbaniliğiyle, öbür yandan Kilise arasında bölücü bir çizgi yoktur. İsa, Kilise'nin dışında yaşamaz ve faaliyette bulunmaz. O'nun hulûlünden sonra Kilise, O'nun varlığının tek makamıdır. Kilise'nin dışındaki İsa, modern rasyonalizm veya ahlâkçılığın İsa'sı; hayatsız, kuvvetsiz, sahte bir tefsirdir. Kilise aleyhine İsa'ya bir yalvarış, ilâhi hayatın kesin hakikatıyla tezat teşkil eder. Kitab-ı Mukaddesler (*the Holy Scriptures*) in otoritesinin aklı da ayındır. Eski ve Yeni Ahid'den müteşekkil Kitab-ı Mukaddes'in Kilise dışında düstur teşkil edecek yürürlüğü yoktur. Kanun yapan Kilise'dir, başkası değil. Kitab-ı Mukaddes, elbette Tanrı'nın ezeli vahyidir ve onun emsâlsiz değerine sahiptir. Bununla beraber o, Kilise'nin yaşayan geleneklerinin sadece bir bölümüdür. Kilise, Kitab-ı Mukaddes'in ihdasından önce duada, ekmek ve şarap takdisi ayini (*liturgy*)nde, tefekkürde, tapınma ve aşkta yaşadı. Kitab-ı Mukaddes, mistik bütün olarak Kilise'nin eseridir. Kilise'siz Kitab-ı Mukaddes, bir kanun olarak Kilise'ye üstün görüldüğü takdirde, varlığını yitirir. Kilise olmaksızın o, yaşayan ağaçtan koparılmış bir dal gibi-

dir. Sadece Kilise ile arkadaşlıkta, vasıtasız, ihtiyari bir dua ve sevgi iştirakiyle münferit bir Hristiyan, peygambere ve havarilere ait yazuların kesin gerçekliğini ve anlamını anlayabilir. Hakikatın ölçüsü; son temyiz mahkemesi, son otorite bizzat Kilise'dir. Kurtarıcı haberin hakikatı, sadece Kutsal Ruh'un deruni şahadetiyle anlaşılabilmiştir. Fakat Kutsal Ruh, aşk ve imanın mistik birliği vasıtasıyla tesirlidir.

Üçüncüsü: doğrusunu söylemek gerekirse, yanılmazlığın özel memuriyet veya vasıtası yoktur. Roma Kilise'sinde ya tek başına Papa veya Bütün Kiliseleri Temsil Eden Meclis (*the Ecumenical Council*) ile Papa, yanılmaz otorite "*Potestas Magisterii*"nin ilâhi bir şekilde nash ve tayin edilmiş kanalıdır. Doğu Kilisesinde böyle değildir. Şüphesiz ki mü'minler, belirli dogmatik kaideler, toplu dua ve kutsal ayine ait düzenin ışığı olmaksızın ömür süremezler. Onlar, hakikatın sesini duymalı ve bilmelidirler; belki şaşırmış ve yanıltılmış olabilirler. Kilise; Tanrı'ya, İsa'ya, mağfirete, ebedi hayata dair müphem olmyan, kesin doğru bir iman ikrarı (*confession of faith*)na, bir doktrine sahiptir. Yedi Kilise Konsili, Kutsal Ruh'un kılavuzluğu altında, Hristiyan akidesini yapan, konuşan ve açıklayan resmî toplantılardı. Tarihi ve tecrübi olarak, bütün piskoposların bu konsilleri, Kilise'yi temsil etti ve bütün Kilise'nin yanılmaz sözcüsü olarak tercümanlık yapmış oldu. Ancak, Doğu'nun ilâhiyatçıları, bu tercümanlığa gittikçe daha şiddetli olarak itiraz ederler; Kilise'nin, bir bütün olarak, bütün mü'minlerin organik, mistik bir bedeni ve İsa'nın yanılmaz gerçeğinin aracı, vasıtası, timsâli olmuş bulunması keyfiyeti üzerinde ısrar ederler. Gerçekten konsiller tarafından bir takım doktrinler ve inançlar açıklanmış ve neşredilmişti, bununla beraber bunlar, bütün Kilise tarafından kabul edilip tesbit ettikleri yaşayan geleniğin içine katılmadıkça itimada lâıyk, ilâhi hakikatın değişmez ifadeleri olamazlardı. Doğu patrikleri, 1849 da Papa 1x. *Pius*'un mektubuna şu şekilde cevap verdiler: *Ruhani reisler kadar, bütün mü'minler ve ruhani sıfatı bulunmyan kimselerin yaşayan teşkilâtı olarak ancak Kilise yanılmazlık iddia edebilir; inanç doğruluğunu ve toplu dua sâfiyetini koruyabilir. Kilise, gerçeği yaşar, gerçeğe sahiptir; münferit bir mü'min, resmî olarak neşredilmiş doktrini ezberleyerek ve kabul ederek değil, ancak Kilise'nin vücudu ile iştirak halinde yaşayarak ondan gerçek bir bilgi edinebilir.*"

Burada biz, Rus ilâhiyatçılarının Kilise'ye dair sık sık kullandıkları "*Sobornost*" (umumilik, âlemşümüllük) kelimesinin anlamını anlayabiliyoruz. O, Kilise'nin şuur ve vukufunun şahsi olanın üstünde olması görüşünü ifade eder; gerçek, münferit bir zihne, mü'minlerin özel bir daire veya grubuna değil (meselâ konsil, Roma veya Bizans Ruhani Reisliği gibi), ancak Kilise

sevgisindeki birliğe ilham edilmiştir. Rahipler sınıfı, piskopos veya Papa tarafından pek özel dogmatik veya doktrinel otorite iddiası; Kilise'den mağrur, itizâlcî, yıkıcı bir ayrılışa varır.

Buradan şu kanaata ulaşırız ki, Kilise, ancak ruhani bir yolla gelişebilir ve geliştirilebilir. O'nun bir kimseyi kendisiyle birleşmeye, gerçeğini kabul etmeye zorlamaya hakkı ve vasıtası yoktur. O, inatçıyı birlik ve beraberliğe yargılamaksızın, ayıplamaksızın çağırır. Kilise, bir şer'i teamül, talimat ve idare kabul etmez; şeriat ve şer'i kuvvet, Kilise'nin tabiatına aykırıdır. Doğu Kilisesi, başpapazlı olmayı (*hierarchy*: hiyerarşi), fakat papaz hükûmeti (*hierocracy*: hiyerokrasi) olmamasını ister; onun otoritesi, manevi ve mistik oluyor, şer'i ve hükûmet nüfuzu değil.

DOĞU'YA AİT İMAN, TOPLU DUA VE DİNİ AYINLER

Doğu Kilisesi'nin zihnî, ibadete ve pratik hayata ait esası, Bedenleşmiş İsa'nın mezardan çıkması üzere itikattir. Hristiyanlığın bütün tarihî şekilleri, ilâhiyatlarını ve âmentülerini İsa'nın hulûlüne dayandırmaktadırlar; fakat onların hiçbirisi, kendisini iman ve toplu duanın merkezi direği yapacak aynı genişliğe sahip değildir. Doğu'ya ait sevinçli, zaferli imanın özel mahiyetini iyice anlamak için Doğu'ya ait Ekmek-Şarap Ayini ile Roma Katolik Ekmek Şarap Ayinini veya (Luther veya Calvin'e bağh) Protestan ibadetini karşılaştırmak başlı başına bir zarurettir. Hulûl etmiş İsa vasıtasıyla Tanrı, ölüm ve fesat âlemine girdi, sevgi ve iyiliğinin perdesini kaldırdı. Tanrı ve O'nun yarattığı arasındaki fark kalktı. Yaratıcı ve Rab ile onun yaratma ülkesinin birliği yenilenmiş oldu. Bazı Doğu'lu ilâhiyatçılar, beşer isyan ve günahı ile muhalefet edilen aslı yaratma ameliyesinin yenilenmiş olmaktan daha fazla mükemmelleştiğini söylerler. Çünkü Tanrı'nın herkesi kucaklayan sevgi ve kendi kibrini kıran fedakarlığı, onun kâinata ve insanlığa olan bağımlı daha candan kılmıştır. Yaratma anında Tanrı, kâinatın dışında durdu. Tanrı, mücerret olarak, yokluktan ortaya çıktığı söylenen başkasına nisbeti olma sahasına girmedi. Bununla beraber, hulûl vasıtasıyla, sadece ölüm ve kötülük kırallığını boğmadı, aynı zamanda kendi ebedi kurtarıcı iyiliğinin tükenmez pınarını açtı, kendisi ile yaratılmış âlem arasındaki bütün engelleri kaldırdı. Hulûl, yıkılmadan önce âlemin yenilenmesinden daha fazla bir şeydir. O, bütün âlemin bitmez tükenmez mistik ve sakramental değişiminin başlatıcısıdır.

Doğudaki Kilise, İsa'nın beşeri ve ilâhi tabiatını kabul eder; fakat İsa'yı Tanrı-adam olarak mükemmel ontolojik birlik içinde açıklar. Onun İsa Me-

sih'te beşer tabiatının ebedi ilâhi akıl vasıtasıyla absorbe olduğunu önemle ifade eden ilâhiyatçı ve filozoflarından bir kısmı, *Monofizitizm*⁷ ve *Monizm*⁸ den çok İsrail *Transendentalizm*⁹'inin tenkitçileridir. Kilise'nin müşterek riayetinde İsa'nın yeniden bedeni dirilişi üzerindeki hadsiz hesapsız önem, Hulûl mucizesinin, Tanrı-adamın sırrının yeniden tasdikidir. Dirilen İsa; günah, ölüm ve kötülüğün mağlûbiyetini teyit eder. Bütün ölümler cehennem azabı gayyasından azat edilmiş olurlar. Tarif edilemez bir neş'eyle Doğu'lu Hristiyan, Paskalya sabahının zaferini ilân eder. Şüphe edici ümitsizlik içinde çürüyen ve kötümserlik içinde can çekişen ihtiyar dünyanın devirlerinden şimdiki perişanlık ve karışıklığa kadar Tanrı-adamın yeniden dirilişi, yegâne ümit ve teselli kaynağı olmuştur. Hristiyan zevki, muğlâk monoteistik doktrinlerden değil, gerçek hulûl ve diriliş olayından kaynağını alır. Doğu'lu Hristiyanlar teyid ederler ki, bütün insanlık âleminin ruh, beden ile yeniden diriliş ve tecelli, Papalığın, herhangi bir inanılır kilisenin temel, ana tebliğidir. Ölüm ve cehennem, bütün kuvvet ve dehşetini ebediyen kaybetti. Tanrı-adam, geçmiş, hâl ve gelecekteki bütün insanlık âleminin reisi; kâinatın idrak edilen ezeli gayesi, insanlık âleminin kaderi, bozulmuş hayatın iyileşmesi ve ebedi sevgi saltanatı, kuvvede olarak ondadır.

Tanrı-adamın hulûl ve dirilişi, O'nun mistik ve dini ayinle ilgili şahsiyeti; umumi ibadetin, toplu duanın gayesidir. Toplu duaya ait مراسم, sadece İsa'nın hatırasının bir ta'zizi değildir; o, sadece peygamberlik ve papalığın delillerinin telkininden ibaret değildir. Toplu duanın maksadı, tes'id edilmiş olayın gerçekten âyinde ve bir araya gelmiş Hristiyanların hayatında vaki olmasıdır. Ekmek-Şarap Âyini esnasında sadece kutsal ihсанlar tahsis edilmiş olmaz; meleklere mahsus "*Meryem'e Selâm Duası*" (*Ave Maria*) ve *Beytüllâhm*'den *Calvary*¹⁰ ve *Zeytin dağı* (*the Mount of Olives*) na, İsa'nın Doğuşu (*Nativity*) ndan Semaya Yükselmesi (*Ascension*) ne kadar hulûlün bütün esrarı canlanmış olur. Toplu duanın kutsal dramı, Mesih'e ait mu'cizelerden Bedenleşmiş Rabbin zaferine ve Pentekost kerametine kadar uzanır. Havarilerin karşılaştığı aynı İsa mevcuttur: İncil (*the Gospel*) hikâyelerinde okuduğumuz aynı kurtuluş ve yeni hayat dramları devam ediyor. Toplu

7 *Monofizitizm (Monophysitism)*: Hz. İsa'da yalnız bir tabiat olduğunu veya kendi nefsinde ilâhi ve insani tabiatların birleştiğini iddia etme (Çev.)

8 *Monizm (Monism)*: Her şeyin bir kaynaktan ortaya çıktığını kabul eden doktrin. (Çev.)

9 *Transendentalizm (Transcendentalism)*: İnsan bilgisinin beşer tecrübesi fevkinde olduğunu kabul eden doktrin. (Çev.)

10 *Calvary*: Hz. İsa'nın Hristiyan inancına göre çarmıha gerildiği kabul olunan yer. (Çev.)

dua, İsa ile O'nun Kilisesinin mistik birliğinin bir ifadesi, icadı ve yeniden teyididir. O, mü'minleri mu'cizevi armağanlarla besler; onları görünmez Sonsuz Hayat, Mağfiret ve Hakikat âlemi ile birleştirir. Toplu duanın sırrı, bu günah, ölüm ve azap âleminin içinde İsa'nın muzaffer hayatının bozulmaz ilâhi armağanlarının kanalıdır. "Dün ben seninle gömülmüştüm, ey İsa; seninle bu gün ölümden kalkarım." bu neş'e ve sevinç teminatı sözler, ilâhi yaratıcı Hayatın gerçek huzurunu ifade eder. Kurtarıcı, -dini ayinle ilgili esrarengiz bir yolla- Kendini bir Hristiyanın kalbinde mukim kılar ve Kuvvetini onun bütün davranışlarında izhar eder.

Dini ayinlerin gerçeği de aynıdır. Gerçekten, toplu dua (*liturgy*) ve dini ayinler (*sacraments*), organik bölünmez bir birlik teşkil ederler. Doğu Kilisesi, dinî ayinleri ilâhi sırlar olarak açıklar. Batı'lı bir Hristiyan, Doğu dinî ayin anlayışında ilâhi Ahit (*the divine Covenant*) motifini, gökte bulunan Rabbe bağlılık yeminini bulamayabilir. Bununla beraber, Doğu Hristiyanlarının dinî ayin hayatı, Doğu'nun manevi geleneğinin genel bünyesine mükemmelen uyur. Dinî ayinler, Kutsal Ruh'un mevcudiyetinin, O'nun şifa vermesi, hayatı ıslah kuvvetinin anlaşılabilir ve esrarengiz zahiri vasıtalarıdır. Münferit Hristiyan, İsa'nın mistik vücudunu tamamlıyan kısımlardan biri kılınmış ve Sonsuzluk ve bozulmazlık hayatında vasıtasız bir iştirakçi yapılmıştır. Bazı ilâhiyatçıların vaz'ettikleri gibi, İsa'nın kâinatla irtibatı; O'nun göğe yükselmesinden beri, beşer tarihinin sonunda tekrar gelmesine kadar, bil-hassa Ekmek-Şarap Âyinde baştan sona kadar O'nun gerçek mevcudiyeti, kutsal ayin kabîlinden tasavvur edilmiştir. İsa (*Word: Kelime*)'nin tek zatı içinde ilâhi tabiatı ile onun ittihadı vasıtasıyla tamamen ilâhlaştırılmış İsa'nın mübeccel vücudu, dinî ayinlerde Kutsal Ruh'un esrarengiz faaliyeti dolayısıyla, Kilise'nin bütün üyelerini, daha da fazla olarak, bütün yaratılmış kâinatı kucaklar. Dinî ayinlerde, hiyerarşinin papalık silsilesi sayesinde, hulûl ve Pentekost daima mevcut ve daima faaldir. Bununla Beraber, Kutsal Ruh sadece dini ayinlere ve toplu duaya hasredilmemiştir "Rüzgâr, nerede isterse orada eser ve sen sesi orada duyarsın, fakat nereden geldiğini ve nereye gideceğini keşfedemezsin." bununla beraber, kilise, onların tesirinin vasıtasız, aksiyom nev'inden bir sıhhatına sahiptir; dini ayinlerde Kutsal Ruh mü'minlere ihsanda bulunmuştur ve İsa'nın vücudu onlar vasıtasıyla münferit Hristiyanların kalb ve vücudlarında yaşar.

Doğu Kilisesi, resmen yedi dini ayin (*sacrament*) kabul etmektedir : vaftiz (*baptism*), kutsal yağlama (*chrismation: confirmation*), günah itirafından sonra kefarete olsun diye papaz tarafından verilen ceza (*penance: second baptism: ikinci vaftiz*), Ekmek-Şarap Ayini (*eucharist*), Kutsal emirler (*Holy Orders*),

evlenme (marriage) ve hastanın yağ sürerek takdisi (Unction of sick). Bununla beraber kilisenin dini ayin kudreti, bunların üstünde, hulûl ve Kutsal Ruh'un çok önemli tecellilerine kadar uzanır. Takdis (*blessing*)ın özel şekilleri vardır (meselâ kutsal su, ekmek, bir kilise binası, mezarlık, ikonlar, haçların takdisi) ki, keyfiyet bakımından yedi dinî ayinden farklı olmaz. Dinî ayinle ilgili bir tabiat kazandığından beri bütün varlığı boyunca Kilise'de dinî ayinler ve dinî ayinlerle ilgili şeyler (*sacramentalia*) arasında sert bir bölücü çizgi olmamıştır. Kilise ile her ne temasa gelirse, hulûl ve tanrılaştırma ameliyesine bağlanmış olur. Şahsi bir iman ve sevgi, merhamet ve yardım fiili, Kilise'nin dinî ayinle ilgili hakikatında görünmez temellere sahiptir.

İLÂHİYAT VE FELSEFE

Doğu Hristiyanlığı, belirli bir düşünce ve dünya görüşü sistemi meydana koymuştur. Onun mistik, dinî ayinle ilgili bünyesi, ilâhiyat bakımından ve filozofça, tamamlanmış ve takviye edilmiştir; şöyleki, onun ibadete ait, şahsi, yekvücut ruhani hayatı, irtibatsız ve daha derin anlamı olmyan tamamı tamamına bir dinî ayin, merasim ameliye ve kaideleri yığını değildir. Temas ettiğimiz gibi, kilisenin özel tabiatı odur ki, kendisini belirli bir hiyerarşi, toplu dua ve dinî ayin telâkkisinde gösterebilir. Bununla beraber, Doğu ilâhiyatı hâlâ daha ileri gider: Kilise, kâinat ve Tanrı arasında özel bir karşılıklı bağıntı içinde yer tutmuştur. Doğu Kilisesi, bu suretle daha derin anlamda ilâhiyat ilmine ait bir ilgi; Tanrı, dünyevi Kilise ve beşeriyet arasında dinî ayinle ilgili iştirakin ilk tahminlerine engel olmak gibi mihaniki olarak ayinden, gelenekten ibaret olmamıştır.

Doğu'da vurdum duymazlığa ve körleşen ayinden ibaret mezheplere düşmüş zümre ve gruplar bulunabilir. Fakat o, Doğu Kilisesi'nin ana gövdesinin gerçeği değildir. Her ne kadar o, hemen hemen bir asır için manidar akli faaliyetin bir oyun meydanı olmuşsa da. Batı ilâhiyat ve felsefesinin dikkatle hazırlanmış sistemleriyle karşılaştırılarak Batı'nın dine ve Hristiyanlığa aykırı tezlerinin meydana okuması altında Doğu düşünürleri, İncil ve Kilise'nin gerçek anlamı olarak neyi kabul ettiklerinin esash, emsâlsiz temellerini lâyikiyle tefsir etmek için fevkalâde bir gayret sarfettiler. Onlar, Milâdi tarihin eski asırlarına başvurup onun düşüncesinin çok derinliğine nüfuz etmek ve mümkün olduğu kadar lâyikiyle onu açıklamak için, *St. Athanasius, St. John Chrysostom, Büyük St. Basil, Nazianz*¹¹lı *St. Gregory, Antak-*

¹¹ *Nazianz*: Bugün Aksaray'ın 6 saat doğusunda olan Nenizi Köyü (Bak. Ramsay. W. M. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası. Çev. Mihri Pektaş, s. 315)

ya'lı St. Ignatius, Nyssa¹²'lı St. Gregory, İskenderiye'li St. Cyrill, Şam'lı St. John ve diğer birçok Doğu Kilisesi temsilcilerinin yazı ve toplu dualarını tetkik ederler. O, modern devirde, Doğu Kilisesi'nin pek derin kriz günlerinde tamamen olmuştur; öyleki, onun münevver önderleri, Hristiyan düşüncesine kıymetli yardımlarıyla kendilerini temayüz ettirmişlerdir. Onlar, her ikisi, Katolik ve Protestan, Batı Hristiyanlığının kendini beğenmişliğine de meydan okumuşlardır. A.S. Khomyakov, V. Solovyov, F.M. Dostoyevski, P. Florenski, Kiev'in sabık metropolidi Antonius, S. Bulgakov, N. Berdyayev, S. Tsankov, Thyatira¹³ Metropolidi Germanos isimleri ve birçok diğerleri şu hakikata şahadet ederler ki; Doğu Kilisesi, antika dinî merasimler, müesseseler ve âdetlerin bir müzesinden çok daha fazlasını temsil eder. Böylece olabilir ki, Doğu Hristiyanlığı'nın bazı ferasetleri, Batı düşüncesine gerekli bir panzehir, Batı manevi hayat ve medeniyetinin hasta ruhuna bir deva getirecektir.

Doğu ilâhiyatı, Hristiyanlığın sadece bir diğer tarihi şeklidir; anlamak ve açıklamak için Tanrı'nın kâinat ile birleşmesi genel prensibini araştırır. Reformasyon'un ilâhiyatı, Tanrı ve yaratık arasına bölücü sınır koydu; Batı Katolik düşüncesi, Tanrı ve kâinatı, ilham ve delili, iman ve rasyonel bilgiyi tanzim etti. Doğu düşüncesi, hulûl ve kurtuluşun gizli prensibini belirtmektedir. Tanrı'nın ezeli Kelimesi nasıl beden olabilmıştır? Tanrı-İnsanın gerçeği nasıl mümkün olabilir? Gerçekten doğrudur ki, Tanrı-kâinatı yarattı, ve Yaratıcı olarak, keyfiyet bakımından, kâinattan farklıdır. Ve lâkin harikulâde bir surette gerçek olarak kâinat Tanrı ile görünmez, gizli bir bağa sahip olmalı; kâinatı Tanrı'ya bağlayan ve onunla kâinatın arasındaki aralığı dolduran bazı esaslar olmalı. İsa'nın hulûlü ve dünyada Kutsal Ruh'un faaliyeti, ontolojik olarak ve ilâhiyat bilgisi bakımından, imkânsızdır; ta ki bir şey bulunmalı ki, yaratık olmak bakımından kâinatı ve birde üç olan Tanrı âlemini birleştiresin. Bu birleştirici esas, devamlı olarak günah, ölüm ve bozulmanın gölgesi altındadır. Bilhassa ölümün uğursuz gerçeği; kâinatta genel olarak ve bizim münferit yaşayışımızda özel olarak, aramızda karmakarışık, parçalıyan, zararlı kuvvetlerin mevcudiyetini gösterir. Bununla beraber, kâinat, Tanrı'nın yaratması olmak, Tanrı'da devam etmek, O'nun hikmet ve şanını aksettirmekten kesilmedi. İsa'nın hulûlünün gayesi, insan ırkı ve bütün kâinatı orijinal hayatın parlaklığına, kıyametten önce bozulmazlığa ve bununla beraber, tam bir ilâhlaştırma (*theosis*) durumuna yükseltmektir.

12 Nyssa: Bugün Nevşehir yakınında Kesikköprü'ye 30 mil mesafede bir yer (Bak. aynı eser, S. 317-318)

13 Thyatira: Bergama yakınında bir yer. (Bak. aynı eser, S. 45)

Yaratılmış kâinat genel olarak ve beşeriyet özel olarak, ontoloji bakımından, Tanrı'nın mahiyetine bağlanmış olursa, eğer onlar ilâhi hayattan hissedar olurlarsa, bu mümkündür.

Bazı Doğu ilâhiyatçı ve filozofları (başlıca Rus), kendi yaratma fiillerinde Tanrı, hikmet (*Wisdom : Sophia*)ini Kendisi ve yaratılmış kâinat arasında bir "aracı", bir bağ olarak nasıl kullandığını göstermek için tam bir sofyoloji (*Sophiology : Hikmet İlmi*) sistemi meydana koymuşlardır. Bu hikmet, ne yalnız ilâhi, ne de yalnız yaratık kabilindedir. O, Tanrı'nın kendisini gösteren mahiyetidir. İnsanlık -yaratılmış kâinatın en yüksek tezahürü-, ilâhi hikmetin yaratılmış şeklidir. İsa'nın hulûlü, şu halde ilâhi kuvvet ve kadir-i mutlaklığın ihtiyarı bir fiili değildi; o bir "*Makina'dan ilâh*" (*Deus ex machina*) değildi; hulûl, her ikisi de, ilâhi ve yaratık olma bakımından, İsa'daki, Hikmet'teki ilâhi ve beşeri tabiat arasındaki hakiki benzeşimde yerini almıştır. İsa'nın Tanrı-İnsan (*the God-Manhood*)lığı, meselâ O'nun iki tabiatı'nın birliği, onların orijinal ontolojik karşılıklı münasebetlerinde yerleşmiştir ve bu benzeşi, eğer biz İsa'nın iki tabiatını -bir şekli Tanrı'da, diğeri yaratıkta- Tanrı'nın bir Hikmetinin iki şekli olarak açıklarsak anlaşılması mümkün olur.

Beşer ırkının ve bütün kâinatın kurtuluşu, tam bir ilâhlaştırma ("*Tanrı, her şey olacak*") durumu olarak açıklanabilir. O, hulûlün bir sonucudur; o, Tanrı'nın gufranının eseridir; ancak aynı derecede o, bir kısım ontolojik sebep olmaksızın olmayabilir. Bizim beşer tabiatımız böyle bir hediye kabul için önceden lâzım olan istidada sahip olmadıkça kurtulmuş olabilemez. Tıpkısı *Ellinci Gün Yortusu (Pentecost)*'nun gerçeğidir. Kutsal Ruh'un manevi hâle koyan kuvveti, O'nun ilâhi tabiatı ve yaratma âlemi arasında önceden ontolojik bağın vukuunu gerektirir. Ellinci Gün Yortusu, Hikmet vasıtasıyla yaratığın, Ruh (*Spirit*)'un kudreti içindeki ilâhi ve yaratılmış Hikmet birliğine nüfuzudur. S. *Bulgakov*'un sözünü tekrarlayalım: "*Hulûlde, yaratılmış Hikmet, dünyevi insanlığı kabûl eder, İsa'da Tanrı'nın zati Hikmetini. Ruh'un inişinde, aynı beşer tabiatı, Hikmet'in zati Ruhunu kabûl eder.*"¹⁴

Aynı tarzda Doğu'lu ilâhiyatçılar, ekmek ve şarap unsurlarında yer alan Ekmek Şarap Ayini değişikliğinin ontolojik görgüsünü açıklarlar. Değişiklik hakikidir; hulûl mu'cizesi kâinatta devamını İsa'nın Ekmek Şarap Ayinindeki mevcudiyetinde sağlar. Ve bu devam, mümkündür ve kavranılabilir; çünkü İsa, kendi vücudunda, bütün "cisim" âlemiyle bir bağ imâl etmiş ve çünkü O'nun İnsanlığı hakiki, ontolojik bir tarzda O'nun ilâhi tabiatına bağlı olmuştur.

Bütün Doğu'lu ilâhiyatçılar ve hiyerarşiler, ilâhi Hikmet (*Wisdom : Sophia*) doktrinini kabul etmiş değıldir. Onlardan bir kısmı, muhtemel dalâletlerle dolu tehlikeli bir yenilik olarak, *Bulgakov* ve *Florenski*'nin sofyolojisine ciddi itirazlar yükseltmişlerdir. Bununla beraber, ifade edilebilir ki, Doğu ilâhiyat ve felsefesi, Tanrı ve yaratması arasındaki mutabakat ve "ahenkli" karşılıklı münasebete, Hristiyan Batı'nın başheca tarihi şekillerinden herhangi birinden çok daha kuvvetli bir berraklık vaz'etmiştir. Tekrar tekrar Batı, Doğu Kilisesi'nin bazı görüşlerini, Eflâtun dualizminin mirası olarak veya Doğu'da asla sönmeyen Monofizitik bir tez olarak yorumladı. Fakat Doğu'lu düşünürler, Papalık Kilisesi'nin hakiki özünün korunmuş olması üzerinde ısrar ederek kendilerini müdafaa ederler. Onlar derler ki: inanılır İncil, hulûl etmiş İsa'da Tanrı ve kâinatın gerçek birleşmesi, Kilise'de Kutsal Ruh'un (sembolik veya manevi değıl) gerçek mevcudiyeti ve ölüm, karışıklık, günah kuvvetleri üzerinde Tanrı-adamın gerçek zaferi üzerine istinat ettirilmiştir. Kilise'de toplu dua ve dinî ayinlerde Tanrı-adamın gerçek mevcudiyeti, bütün yaratma âlemindeki onun değıştiren, yeniden canlandıran kudreti, bizim mantiki ve manevi kategorilerimizin ötesindedir. O, ilâhiyatla ilgili herhangi bir açıklamaya engel olur. O, ilâhi bir sır ve ilâhi bir gerçektir; o, ilâhi yaratıcılığın dinmeyen bir ameliyesidir; sadece Adem'in inişi ile bozulmuş olanı düzeltmek değıl, aynı zamanda, temas ettiğimiz gibi, yeni bir hayat meydana koyma ve Tanrı ile kâinatı mükemmel bir fedakârlık sevgisi iştirakine getirmedir. O, öyle bir iştiraktır ki, Cennet'te bile asla mevcut olmamıştır. Her ne kadar biz onu yeterli formül ve kategorilerle açıklamak, yorumlamağa muktedir değılse de, diyebiliriz ki, -Doğu'lu düşünürler ısrar ederler-, Tanrı ve onun yaratması arasındaki ontolojik, ahenkli karşılıklı münasebetin bir felsefesi, Tanrı-adamın hakikatını, Batı düşünce ekollerinin herhangi birinden çok daha lâyıkıyla aksettirir.

Bundan başka, yine onlar ısrar ederler ki, bu teolojik veya felsefi düşünme tarzı, hakiki bir Hristiyan medeniyeti yaratmak için zemin hazırlar. Roma Hristiyan geleneğı; insan hayatının, tabiat, tarih ve şahsi vicdanının bütün alanlarını; herkesi kucaklayan dinamik, dönüştürücü, ilâhi, fedakâr sevginin ilâhi kaynağını açmayı sonunda ihmâl etti. O, fitrat ülkesini inayet ülkesinden, yeryüzünü cennetten, delili sırdan ayırdı ve hakiki bir Hristiyan medeniyetinin kendi kendine gelişmesi için manevi bir temel yaratma yerine Lâtin Kilisesi, zahiri kuvvet âdetiyle, teşkilât ve şer'î otorite ile beşeriyeti birleştirmeye uğraştı. O, hürriyet ve ihtiyari hareketi öldürdü. Protestan Kiliseleri; haşmetli Tanrı'yı düşük, bozulmuş, günahkâr hilkattan ayırmada Lâtin Kilisesinden öteye geçtiler. Onlar, kurtuluşu yalnız manevi terimlerle

yorumladılar ve münferit ruhu Tanrı'ya münferit bir bağ haline getirerek onlar, İsa'nın mistik vücudunu kaldırdılar, lâik medeniyet dediğimiz bütün alanı tamamen tanrılaştırdılar. Ferdî kurtuluş tecrübesi altında bugün benzeri görülmemiş bir şekilde ızdırap çektiğimiz kendini beğenmişlik huyunu ve modern toplumun tedricen ayrılıp dağılmasını ortaya çıkardı. Protestanlığın çok kolayca anlaşılabilen başarısızlığı buradadır. O, ferdi vicdan ve iman hürriyetini geri verdi, fakat kuvvet bulup büyüyebilecek hakiki bir sevgi ve sempati iştiraki alanını zayıflattı ve medeniyet alanını ilâhi yaratıcılıktan mahrum etti. Sonuç, lâikleştirilmiş benlik merkezi insanlığın sadece birbirinden ayrılması ve intiharı olabilir.

Doğu Kilisesi, Doğu'nun düşünürleri olarak, bizim hasta medeniyetimiz için iyileştirici bir deva olan teklifleri besler. Onun yaşıyan geleneğinde bize kuvvetli bir ruhani hürriyet ve hakiki Hristiyan yaratıcılığı sunuldu. Kilise ile dinî ayin iştirakinde kişi yıkıcı kendini beğenme ve kendini ayırma baskılarından azadedir. Hulûl etmiş İsa'nın vücuduna ilâve edilerek o, mistik Tanrı Saltanatının meyva veren dahı olur. İlim veya felsefede, toplumsal veya politik faaliyette, edebiyatta ve sanatta, ailede ve şahsi hayatta her ne yaparsa, hepsi İsa'nın görünmez âlemini aksettirir; O'nun ikinci geliş ve nihai zaferini hazırlar.

PRATİK DİNDARLIK VE AHLÂKÎ HAYAT

Batı'lı gözlemci, Doğu kilisesi'nin ahlâki dayanıklılık, çabuk iyileşme kabiliyetini anlamak ve değerlendirmek için, çok kere başarısızlığa uğramak tadır. O, onun hayatında sadece akli açıklık ve manevi dirilik değil, aynı zamanda pratik kuvvetlilik de bulamamaktadır. O der ki: Doğu Ortodoksluğu diyaneti; ayinler, dinî merasimler ve sırların soğuk bir karışımı olur; Doğu'nun itikadı, anlamaz eski zaman tertipleri, Doğu'lu Hristiyanların hayatı da geleneksel alışkanlıklar ve dinî âdetlerin pasif, eksik usulleri içine düşmüştür; Hristiyan Doğu, yaşıyan manevi kültür veya toplumsal, ya da politik gelişmeye az iştirak etmiştir.

Bunu beraber, Doğu Hristiyanlarının pratik hayatının yeterli bir kavrayışı, biz Batı milletlerine, onların düşünce ve felsefesine vukufumuz kadar zordur. Sadece tarihi bir perspektiften hükümümüzde belki doğru ve haklı olabiliriz. Unutmayalım ki, Yakın Doğu bölgesi ve Balkanlar, asırlarca İslâmiyet'in baskısı altında tutulmuştu ve böylece serbest manevi gelişmesi ve kendi kendine vücuda gelen ahlâki dinçliğinin her ikisinde de sakatlandı.

Rusya'nın geniş alanları, Moğol yayılması altında, hesapsız yokluklar ve engellere katlanmaya ve Cermen "Ritter-Orden" (Dini Şövalye Teşkilâtı) fetihlerine, bir derece de Polonya ve Litvanya ordularına karşı kendilerini korumaya mecbur olmuştu. Asırlarca Doğu Kilisesi, hür Hristiyan medeniyetinin canlı cereyanından mahrumdu. Yabancı istibdat altında, devamlı bir yabancı istilâ tehdidi altında Hristiyan Doğu halkı, gelecek nesil için papaya ve patriğe ait kilisenin "bozulmamış" mirasını korumak hususunda, ibadet hayatının görünen şekillerine, imanın kutsal tertibine sadık kaldılar.

Bundan başka, yekvücut dinî ayin ve toplu duaya ait dindarlık, manen mütemayil kimseleri, inziva, tefekkür ve sessizlik içindeki manastır hayatının sert terbiyesine inkişaf ettirdi. Mısır ve Bizans'ın manastır geleneği, eski Kilise ve Yeni Eflâtuncu mistisizmin her ikisinde kökleşti; Hristiyan tarihinin herhangi bir yerinde güçbelâ bulduğumuz gibi, bu şekilde bir zahit ustalığıyla meramını ifade etti. Bu öteki dünya işlerine dalmış zahitliğin katı ve sakin hali; Hulûl etmiş ve Yükselmiş İsa'nın güler yüzlü, kâinatı değiştiren mesajının hususi tabiatına bazan karşı geldi. O, bir dünya düşmanlığı dini idi; Tanrı dünyaya lânet etmişti; dünyadaki her şey mahvolmalıydı; Tanrı ve dünya karşı karşıyadır; Hristiyanlık, sevgi değil, bir korku dinidir, bir kendine eziyet dinidir; o, herhangibir hayat zevkini, herhangibir insanlık sevgisini reddeder. Bir Rus düşünür, K.N. Leontyev (1831-1891); sakin, hareketsiz, zevksiz, sevgisiz zahitliğin bir dini olarak Ortodoksluğun bu hâlini felsefi bakımdan haklı çıkarmak için çok büyük gayret sarfetti.

Bununla beraber, Doğu Ortodoksluğu'nun pratik ifadeleri, çok daha verimli ve canlı olmuştur. Kilise, -en şiddetli milli ve politik mücadele günlerinde- Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Rusya halkı için yegâne toplayıcı nokta, biricik sığınacak yer, koruyucu ve teselli oldu. O, milli birliğin bir gardiyanı, bir manevi ana idi. Milli hürriyet ve politik yönden kendi istikbalini tayin etmek için kahramanca mücadele onun sessiz mevcudiyeti tarafından telkin edildi. Birçok bakımlardan diyebiliriz ki, Doğu Kilisesi, onun ruhani mirasının milletlerinin milli kaderlerinde ana tarih yapma faktörüdür.

Doğu Kilisesi, onun en büyük felâketle imtihanı günlerinde Hristiyan tarihinde emsâlsiz bir pratik hamiyet örneği ortaya koymuştur. Dinî ayine, toplu duaya ait dindarlık; onda sevgi ve sempati beşer ızdırabının en derin uçurumuna ulaştığı mütevazı, fakir ve fedakâr Baba'nın Oğlu'na saf, basit, hemen hemen çocuk ruhluca bağlılığı asla yutmadı, altetmedi. Alçak gönüllük, sadelik, sevgi vazifesinde fakirlik, zahmet ve nefsinden feragat;-Doğu

Hristiyanlarının kafalarında- İsa ile beşeri ihtilâtin hakiki bir ifadesi sayılmıştır. Bilhassa Rus Hristiyan ve düşünürleri, *St. Paul*'ün hulûl açıklamasına başvurarak, Doğu Hristiyanlığı'nın "kenotic" (kendini boşaltan) ruhundan bahsederlerdi: *İzzetli ve Haşmetli Oğul, kendini tamamen semavi ihtişamdan soydu, Kendini "boşalttı", bir kul bedeni giydi, bayağı oldu; zahmet, meşekkat, zillet, fadakârlık hayatına girdi ve onu huzur, sabır, tahammül, şarta bağlı olmıyan itaatla yaptı.*

Rus tarihçileri; Ortodoks keşişlerinin "kenotic" ruhunu, eski Rus tarihi ve Moğollara karşı milli isyanın başta gelen terbiye edici vasıtası olarak gösterirler. Yüksek ilâhiyat eğitilmiş *Radoneş'li Serj (Sergius of Radonesh)* gibi keşişler; ormanları, bataklıkları aşmak; tabiatın dost olmıyan unsurları karşısında çabalamak; çölleri yenmek; kuzey ve doğunun bilinmeyen bölgelerini keşfedip incelemek; ahşap kiliseler yapmak; dağılmış, yolunu şaşırılmış, yorgun, bozulmuş ailelere manevi ve maddi himaye bulmak için "kenotic" Hristiyanlardan küçük gruplar teşkil ederlerdi. Tabiata karşı sevgi ile, Saltanatlı Rab, bir kul, fakir ve bununla beraber zengin, haça gerilmiş ve bununla beraber muzaffer, ızdırabında aciz ve bununla beraber yabancı tahakküme karşı çabalamada vazgeçmeyen bir yardımcı kalıbında onlarla beraber mevcut olduğu itikadı ile masum bir zevk ve itaat ruhu içinde bütün bunlar olmuştur.

XIX. Asırda köylerde ve birkaç haneli küçük köylerdeki halkın korkunç resmi ihmâline karşı isyan eden Rus münevver sınıfı; halka, çok cahil ve çok fakir rençberlere gitmek, onlara daha iyi yollarını öğretmek, onları eğitmek ve onların yoksulluk yükünü hafifletmek için bir pilân deruhde ettikleri zaman, Rus tarihçi ve sosyologları, bu rehberlik etme, misyonerlik faaliyetini "kenotic" Ortodoksluğun eski ruhuna bağlamayı âdet edinmişlerdi.

Bundan başka, bütün sınıf farkları karşılıklılık ve dayanışma ruhuyla halledilecek milli hayatın kollektif bir teşkilâtını müdafaa eden modern Rus münevver sınıfı tarafından dehşetli insanıyetperver şevk, münferit kurtuluşu daima herkesin kurtuluşuna bağhyan Ortodoks Hristiyanlığı'nın mirası olmaksızın güçlkle anlaşılabilir. "*Biz ayrı ayrı ölür, fakat toplu olarak kurtuluruz.*" Bütün zayıf, fakir, mağdur ve mazlum olanlara yardım etmek için İsa, fakirlik, zayıflık, saltanat ve kudretten soyunmuşluğu kabul etti. Herhangibir ızdırıp için kardeşçe bir sevgi, alçak gönüllülük ve sadelik iştirakinden daha iyi bir çare olabilir mi?

Doğu Avrupa olaylarının Batı'lı bir gözlemcisi, şimdiki Sovyet sosyal, politik yapısının Rus Ortodoksluğu'nun manevi ve milli geleneklerini ne

derece doğru aksettireceğini güçlükle anhyabilir. Rus ihtilâli ve onun sonuçlarını yalnız Marks'ın ideolojisinin bir meyvesi olarak yorumlamak, şüphesiz ki yanlış yola sevk ediyor. Marks sosyalizminin fikirleri; eski politik, sosyal ve Çarlık Rusyası'nın dinî "teokrasi" (theocracy)si aleyhine isyanda şüphesiz olarak kuvvetli bir silâhtı. Fransızlara ait Aydınlanma Felsefesi olmaksızın 1789 Büyük İhtilâli kadar, Marksizmsiz Rus Komünizmi de anlaşılabilir. Bununla beraber, çok geçmeden eski nizam ve iç savaşın tasfiyesinden sonra, Sovyet sisteminin yapıcı teşkilât devresinde, Rus tarihinin eski manevi ve milli elemanlarından bir çoğu, eski rejimin zincirlerinden kurtulmuş halkın hayatını yeniden su üstüne çıkarmaya, biçimlendirmeye başladılar. Şimdilik biz, "kenotic" Ortodoksluk tarafından millet topluluğuna arz edilen ekseriya kavranamaz, anlaşılabilir yardımcı açıkça görürüz. Kendini feda etme, alçak gönüllülük, fakirlik üzerindeki onun kuvveti; sefil insanlar için onun derin merhameti, Rus münevver sınıfının devrimci hareketinin arka pilânında idi. Ve İsa'nın mistik vücudu ile şahsi hayat arasındaki organik birlik üzerindeki önemi, Sovyet nizamının kollektif temayülünü besledi. Biz, Rus Ortodoksluğu olmaksızın Rus Sovyetçiliği anlaşılabilir deriz.

1943 Eylül'ünden sonra, Rus Kilisesi, tam ölçüde bir ıslahata başladı. İlk, Moskova Patriği seçilmişti; sonra Kilise'nin milli levazımı ıslah edilmişti; çocukların dinî öğretimine izin verilmiş, ilâhiyatla ilgili okullar yeniden açılmış ve dinî propoganda kabul edilmişti.

Bütün Doğu Ortodoksluğu alanı sosyal ve politik hayatın görülmemiş bir değişimini geçiriyor. Dünyanın bu kısmı ve Doğu Kilisesi liderliğinin gelecek yapısına gelince, hiçbirimiz herhangi bir kehanette bulunabilemeyiz. Onun şimdiki ruhani kuvveti, münevverlik ve ahlâki temeli hakkında pek fazla bilgi sahibi değiliz. Bildiğimiz, gelecek günlerde, Doğu Ortodoks mirasının milletleri, dünyanın geri kalanına tarihteki herhangi bir zamandakinden daha yakınlaşacağı ve onlar, kendi geçmişlerinin herhangi bir devrine üstün gelen bir nüfuz kullanacaklarıdır. Onların manevi geleneğinin tam bir kavranılması, Batı dünyası ile Doğu medeniyeti arasında herhangi bir kültürel yarıdlaşma kadar, bir harp sonrası pilâni için gereklidir.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

"The Orthodox Church" (Ortodoks Kilisesi): Yaz. S.N. Bulgakov. Londra'da 1935 de Elizabeth S. Cram çevirip Donald A. Lowrie yayımlamıştır.

- "The Wisdom of God": (*Tanrı'nın Hikmeti*). S.N. Bulgakov. Londra, 1937.
- "What is Christianity?": (*Hristiyanlık Nedir?*). Yaz. Adolf Von Harnack. Çev. Thomas Bailey Saunders. Londra, 1901
- "Soul of Russia": (*Rusya'nın Ruhü*). Helene Iswolsky. New York, 1943
- "The Spirit of Russia": (*Rusya'nın Ruhü*). T.G. Masaryk. New York, 1919
- "Holy Moscow": (*Kutsal Moskova*). N.S. Arsen' ev. Londra, 1940
- "Lectures on Godmanhood": (*Tanrı-adamlık Üzerine Konferanslar*). Vladimir Solovyev New York, 1944
- "The Eastern Orthodox Church": (*Doğu Ortodoks Kilisesi*). Yaz. Stefan Zankov. Çeviren ve yayımcıyan Donald A. Lowrie. Londra, 1929.
- "The Greek and Eastern Churches": (*Yunanistan ve Doğu Kiliseleri*). W.F. Adeney. New York, 1908
- "The Eastern Church": (*Doğu Kilisesi*). A.P. Stanley. Londra, 1876.